

ВИДИ КОНВЕРСІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі творів Марка Вовчка та Г. Вдовиченко)

У статті фрагментарно розглядаються особливості морфолого-синтаксичного способу словотворення, взаємопереходи частин мови на матеріалі літературних творів. Доведено конверсію числівників, іменників, прикметників, субстантивацію прикметників, ад'єктивацію прислівників. Обґрунтовано значущість взаємопереходів у підсиленні експресивності, образності мовлення героїв твору, об'єктивного зображення подій, обставин життя, епохи. Важливість взаємопереходів частин мови підтверджено на стилістичному рівні та літературознавчому аспекті. Уживання конверсії різних видів пояснюється гендерним фактором.

Ключові слова: дериватологія, морфолого-синтаксичний спосіб словотворення, частини мови, конверсія, ад'єктивація, субстантивація, прономіналізація.

Заєц В. Г. Виды конверсии в художественном тексте (на материале произведений Марка Вовчка и Г. Вдовиченко). В статье фрагментарно рассматриваются особенности морфолого-синтаксического способа словообразования, взаимопереходы частей речи на материале литературных произведений. Доказано конверсию числительных, существительных, прилагательных, субстантивацию прилагательных, адъективацию наречий. Обоснована значимость взаимопереходов в усилении экспрессивности, образности речи героев, объективного изображения событий, обстоятельств жизни, эпохи. Важность взаимопереходов частей речи подтверждена на стилистическом уровне и литературоведческом аспекте. Употребление конверсии различных видов объясняется гендерным фактором.

Ключевые слова: дериватологии, морфолого-синтаксический способ словообразования, части речи, конверсия, адъективация, субстантивация, прономинализация.

Zaiets V. H. Types of Conversion in a Literary Text (based on works of Marko Vovchok and H. Vdovychenko). Article's actuality highlights the role of structural word, defined processes and stylistic features of literary work. Aim of the article is to investigate the impact of conversion on stylistic work load. The task lies in uncovering the role of conversion in the background literary works of Marko Vovchok and H. Vdovychenko.

Substantivizing of adjectives was proved; loss of some grammatical features and acquisition values for a number of the noun the adjective «old», «young», «boss», «brother's» were explored. This conversion provides the expressive works of Marko Vovchok and H. Vdovychenko. Transitions of numerals into pronouns in characteristic works of both authors, in particular expressiveness is reflected in the steady back of each other, one second, one by one, one against one. Adjectives and nouns come into pronouns.

Article fragmented the features of morphological and syntactic method of word formation, parts of speech mutual material on literary works. Conversion numerals, nouns, adjectives, substantivizing adjectives, adverbs adjectivation were analyzed. The importance of strengthening mutual expressive, figurative speech of heroes of work, objective picture of events, circumstances of life, period was proved. The conversion of the nouns «time», «morning», «cry» in the dialect represented in art discourse of Marko Vovchok, while H. Vdovychenko meet the adverbs mainly formed by the merger of noun and prepositional prefix origin.

The conclusions of the study is to confirm the impact of conversion on stylistic quality of a work of art, in particular gender-level mutual language used for expression, expressiveness, imagery.

Perspective is the use of different types of artistic styles to enhance the conversion narrative style of work.

The importance of mutual parts of speech confirmed at the level of stylistic and literary aspect. The use of different types of conversion is explained by the gender factor.

Keywords: *derivatology, morphological and syntactic derivation method, parts of speech, conversion, substantivization, pronominalization, prepozicionalization.*

Морфолого-синтаксична деривація посилює стилістичні процеси в текстах художнього стилю, створюючи тим самим сприятливі умови для поповнення лексичного складу мови. Взаємопереходи частин мови в різні лексико-граматичні класи слів широко представлені в літературних творах, зокрема кінця XIX – XX ст., також мають місце і в сучасній українській прозі.

Відомі мовознавці В. Виноградов, О. Пешковський, О. Потебня, О. Шахматов, Л. Щерба, М. Немировський, Л. Винокуров, М. Лукін висвітлювали окремі питання морфолого-синтаксичної деривації. Зазначимо, що В. Вашенком частково висвітлено стилістичні властивості перехідних явищ на основі літературного твору [2: 122-132], О. Пономарівом [7: 131], Л. Мацько [6: 48].

Т. Хомич вважає морфолого-синтаксичну деривацію «базою для зміни семантичної та граматичної природи слів і словосполучень» [8: 96]. Разом з тим, на думку Т. Возного, «відсутність методики аналізу стилістичних властивостей словотвору» позбавляє можливості принагідно розкрити особливості художнього дискурсу, побудованого на розмовному стилі, тому вважаємо актуальним дослідження впливу конверсії на стилістичне навантаження художнього твору [3].

Роль конверсії і її видів у художніх творах Марка Вовчка і Г. Вдовиченко є малодослідженим питанням сучасної мовознавчої науки з огляду визначення місця перехідних процесів на стилістичні засоби для передачі читачеві почуттів, настроїв героїв, їх розповідної манери.

Завдання статті – розкрити роль конверсії на тлі художніх творів Марка Вовчка та сучасної української письменниці Г. Вдовиченко.

Художні твори Марка Вовчка містять різні види конверсії, особливо підкреслюючи стилістичні риси морфолого-синтаксичної деривації. Дослідження взаємопереходів у художній спадщині письменниці-сучасниці Г. Вдовиченко дає спроби порівняти стилістичні риси конверсії, її можливості розкрити почуття, настрої героїв, їх духовний світ.

Перехід із лексико-граматичних класів прикметників до іменників спроводжується, як правило, зміною синтаксичної функції в реченні, тоді як морфологічні категорії залишаються без змін. Як відомо, мовознавці поділяють субстантивацію на повну (лексичну), за якої слово виступає в реченні як іменник, і неповну (синтаксичну), за якої слово може вживатися й у своєму власному значенні, і в значенні іменника.

Загальновідомо, що лексеми «молоді», «старі», маючи експресивне забарвлення, вказують на ознаку особи за віком і виконують синтаксичну функцію означення. Марко Вовчок широко послуговувалася цими одиницями на позначення осіб, а не їх ознак. Вищеназвані субстантиви вносять

певне експресивне забарвлення і виконують функції головних членів речення: *Коли дивлюсь — ідуть якісь люди гурбою: і старі, й молоді, і дітвора...* [5: 30]. У повісті «Інститутка» фіксуємо 17 раз лексема «стара», яка виконує синтаксичну роль головного члена речення або додатка: *Було частенько до старої листи шле; а стара ті листи щодня вичитує — і плаче над ними, і попо-сміється* [5: 103]; в оповіданні «Сестра» 5 таких лексем, на кшталт: *А стара й слова дочці не промовила* [5: 37]. Тоді як в інших творах поодинокі випадки вживання в ролі головного члена речення — підмета, як-от: *Стара ввійде собі в хату до мене або в садок забереться плаче-плаче* [5: 87]; *По весіллі поблагов-словив старий молодят, випровадив до господи...* [5: 95].

У романі сучасної письменниці Г. Вдовиченко вищезгадана лексема вживається лише на позначення давніх реалій життя героїв або уже не нових предметів і виконує роль додатка, як-от: *І ось, коли вона була впевнена, що вороття до старого не буде, зірвався* [3: 144]; *Вона ж вибралася з колії, на-томість опинилася у сусідній колії, що пролягала паралельно до старої, такої самої ширини, такої самої глибини* [3: 95].

Лексичну одиницю «молоді» герої Марка Вовчка використовують на позначення наречених у функції підмета, на кшталт: *Як вже одгуло весілля, zostалися молоді самі в хаті* [5: 166] або додатка, як-от: *Убрали молодих, по-ложили поруч на столі; хто пішов додому, хто оставсь на ніч; Молодих укуціці поховали; стару оддалік* [5: 86].

Субстантивация характерна для художнього твору і надає йому експресивності. У збірці «Народні оповідання» Марка Вовчка субстантив «братова» на позначення жінки брата зустрічається лише в одному із творів 6 разів, уживаючись у називному відмінку однини, і виконує синтаксичну роль головного члена речення, на кшталт: *Тільки братова багацько гордувала* [5: 25]; *Почала братова мене знов допикати* [5: 34] або додатка: *І братової жалко стало* [5: 28].

Г. Вдовиченко використовує тричі субстантив «шефова» (помічник, керівник), який належав до присвійного прикметника, і, втративши граматичні ознаки, виконує роль додатка в реченнях, на кшталт: *Приємно бачити свою шефову не біля комп'ютера у редакції, а на вечірній вулиці!* [3: 58], *Непевною ходою отетерілий Єрохін провів шефову з товаришками під самі двері...* [3: 59], *Постійно смикають шефову, заходять до кабінету кому заманеться, відволікають, не дають зосередитися* [3: 156].

Також утрачають ознаки дієприкметника лексеми «перехожий», «проїжджаючий» і виконують функцію головного члена речення: *Перехожий, проїжджаючий — що їх там на шляху не кидалося в вічі, ніхто мене не зайняв, спасибі Богу* [5: 35]. Тоді як у романі Г. Вдовиченко субстантив виконує функцію другорядного члена речення: *Вона підсвідомо відчувала, у чому сила побаченого, почутого, прочитаного, але хоч як Галя пропонувала їй: Напиши про це! Напиши своє враження від книжки...* [3: 104], *Лише тепер комусь із батьків потерпілих касета потрапила на очі...* [3: 54], *Краще не витратити час у марних пошуках запланованого, а придбати річ, яка несподівано припала до душі* [3: 82].

Неповна субстантивация представлена в романі Г. Вдовиченко тричі лексемою «майбутнє», яка, маючи широке використання в розмовному стилі, втративши граматичні категорії прикметника, набула ознак іменника, відповідно виконує синтаксичні функції додатка, на кшталт: *Історія з вухом трапилася ще у часи роботи в газеті і залишила Галі настанови на майбутнє*; [3: 101], ... *майстер Пінзель випередив усіх, відправивши у майбутнє свого посланця, що мав нагадати про нього кому треба* [3: 123]. Неповну субстантивацию має також лексема «знайомі», яка в реченні виступає головним членом речення: *Знайомі подивувалися, поговорили про новину й заспокоїлися* [3: 93] або прямим додатком ... *як знайомих зустрінеш* [3: 73], *Знайомим сказали, що про вагітність Магди мовчали, бо боялися врєкти* [3: 93].

Інші субстантиви (*хворий, вільний, випускний*) також виконують у реченні функцію другорядного члена речення — додатка, не змінивши при цьому морфологічних категорій: *Скинула з себе трикотажну кофтину з довгим рукавом, футболку з коротким рукавом — капустані листочки одєжини хворого* [3: 99]; *І лише тоді відчув себе вільним* [3: 202]; *Яка у вас була сукня на випускному, пані Ірино?* [3: 166].

Зазнають переходу в лексико-граматичні класи іменників інші лексеми (*чергова, вихідні, швидка*), які, субстантивуючись, теж виконують різні синтаксичні функції (підмета, прямого додатка): *У дверях стояла нічна чергова* [3: 55], *Треба викликати «швидку» — тобі й дитині потрібна медична допомога* [3: 89], *Вона їх ледве стримувала, чекаючи вечорів і вихідних, коли можна буде відкрити ноутбук із першим розділом майбутнього роману* [3: 126].

Помітними у творах Марка Вовчка та Г. Вдовиченко є переходи числівників *один* і *два* в займенники. Втрачаючи морфологічні ознаки числівника, лексеми *один, два* прономіналізуються і набувають граматичних категорій займенника, які співвідносяться з прикметником або іменником, відповідно у реченнях виконують синтаксичні функції головних або другорядних членів речення. Так, у творах Марка Вовчка фіксуємо: *Одні з двора, а другі в двір* [5: 107], *Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла Катря* [5: 110], *Однії ночі не спиться мені* [5: 84]. *Другого дня пішли панам поклонитись* [5: 47], *Пішла я на заробітки в город; стала в одних панів за наймичку* [5: 87], *Там-то стежечок і до води, й до сусіди, і до другої* [5: 179], ... *одна схопиться, друга шука чогось за запічком, третя голку загубить, — батько сяде у стола, дивиться би-стрим оком...* [5: 198].

У романі Г. Вдовиченко прономіналізація числівників *один, два* виявляє експресивність в усталених зворотах: *один одному, один другому, одна на одну, одне від одного, як-от: Як в улюбленому анекдоті Юрія Нікуліна: від пункту А до пункту Б назустріч один одному вийшли два поїзди і не зіткнулися — не доля* [3: 167]; *Приставила дві напівсфери одну до одної, повернула обидві зустрічним рухом; Біля кабінки водія стояли внівоберта одне до одного хлопець і дівчина, навіть не підозрюючи, наскільки гармонійно за зростом і комплекцією вони виглядають* [3: 165]; *У коридорі почувлю енергійне гунання, і вони ледве встигли відскочити одне від одного* [3: 119]; *Кілька секунд дивилися одна на одну, одночасно зрозумівши, що обидві мають стосунок до господаря цього*

помешкання [3: 143]; *Дві жінки прийшли розплачуватись за покупки, вже в обновах, і, показуючи одна на одну...* [3: 134]; *Два шматки дерева припасовані один до одного, навіть малюнок на поверхні — один на двох* [3: 121]; *Вони не любили один одного, але один просив іншого, та що просив — благав, аби той вислав йому сто, чи скільки, забула, здається сто рублів, бо прозрався ущент* [3: 151].

Тоді як числівник *нуль*, прономіналізуючись, виконує в реченні функцію додатка: *А на роботі усе без змін, тобто щодня усе спочатку, з нуля* [3: 33].

У творах Марка Вовчка зустрічаємо прономіналізацію прикметника *цілий* та його форми *цілісінкий*: *Цілий (увесь) тиждень гуляли* [5: 95], *Цілу (усю) весну мене теплим молоком напували, поки я трохи оченьпала, Сидить було цілісінкий (увесь) день і словечка не промовчить; тільки часом тихесенько очиці на неї не зведе* [5: 109]. Також зазнає прономіналізації іменник «людина», як-от: *... і стоїть вона наче от людина (якась) у чужій одежі багатій, посоромно хананій ...* [5: 167]; *Не вважала, що всі люди (якісь) коло неї понурі й осудливі* [5: 177].

Перехід іменників у прислівники є характерним для розмовного стилю. Флексія *-ом* в іменниках (*часом, ранком, шляхом*) при переході до адвербіумів стає афіксом. У творах Марка Вовчка наявні іменники, які, втрачаючи граматичні ознаки, адвербіалізувалися й виконують роль обставини: *Часом несподівано котора дівчина вбїжить до мене з будинку* [5: 109], *Часом в її було жадання незмірне покинути й дім той, і Павла — усе, що доти вона знала й бачила* [5: 167], *Раннім ранком виходить з того двору чоловік на роботу-панцину* [5: 169], *Іду шляхом, — боюсь так, що Мати Божя* [5: 28], *... покрикне криком Катря, наче себе не пам'ятаючи* [5: 202], *Я вже живосилом одволікала Катрю од дверей хатніх...* [5: 201].

У романі Г. Вдовиченко наявні адвербіуми «цілком»: *Цілком реальна перспектива* [3: 193].

Для адвербіумів характерна невідмінюваність, злиття форм іменника з прийменником. На такі приклади адвербіалізації натрапляємо в романі Г. Вдовиченко: *Завіса поповзла вгору, відкривши щемливу картину: перед мікрофоном стояв Алан Сілсон, старий і сивий* [5: 124], *Вона могла б нарешті зібрати докупи свої кращі інтерв'ю з відомими акторами, режисерами...* [5: 123]. Характерними вони є і для творів Марка Вовчка: *Покохаєте вранці, забудете ввечері!* [5: 203].

Отже, стилістичні якості художнього твору помітно зростають за умови конверсії на основі морфолого-синтаксичного способу словотвору. Порівняння різних видів конверсії у творах Марка Вовчка та сучасної письменниці Г. Вдовиченко дає підстави стверджувати, що на гендерному рівні взаємопереходи використовуються як засіб мовної експресії, виразності, образності. Перспективним видаються використання в художньому стилі різних видів конверсії для посилення розповідної манери твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Стилістичне використання засобів словотвору / І. К. Білодід // Українська мова в школі. — 1951. — №3. — С. 24–31. 2. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові. Ч. I. Харків. — 1958. — 227 с. 3. Вдовиченко Г. Пів'яблука : роман / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Погутяк. — Харків : Книжковий Клуб «Сімейного

Дозвілля». – 2014. – 208 с. 4. **Возний Т. М.** Стилістичні можливості дієслівного словотвору в сучасній українській літературній мові – Режим доступу : <http://kulturamov.uiv.kiev.ua/КМ/pdfs/> . – Назва з екрану. 5. **Марко Вовчок.** Народні оповідання: повісті та оповідання / Передм. О. Є. Засенка. – К. : Веселка. – 1983. – 276 с. 6. **Мацько Л. І.** Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк. – 2003. – 462 с. 7. **Пономарів О. Д.** Стилістика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. – 2000. – 248 с. 8. **Хомич Т. Л.** Субстантив як основа морфолого-синтаксичної деривації (на матеріалі україномовної творчості Євгена Гребінки) [Текст] / Т. Л. Хомич, Г. О. Мурашко // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2011. – Вип. 68 : Спадщина Євгена Гребінки у соціокультурному контексті (до 200-ліття від дня народження письменника). – С. 96–102.

Засць Валентина Григорівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач, Гуманітарний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка. Україна, 04112, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

E-mail: z.zaiets@kubg.edu.ua

tel: +380980467591

<http://orcid.org/0000-0003-1370-697X>

Zaiets Valentyna Hryhorivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Humanities Institute of Borys Grinchenko Kyiv University. Ukraine, 04112, Kyiv, Marshala Tymoshenka Str., 13-B.